

er verschillende pogingen zijn ondernomen om te stimuleren dat kleine boscigenaren hun stukjes bos gezamenlijk gaan beheren. Geschat wordt dat ongeveer 17% van de Nederlandse bosoppervlakte bestaat uit bosbezit kleiner dan 5 ha. Er is in het Nederlandse beleid nog slechts incidenteel aandacht besteed aan de specifieke beheeromstandigheden van deze bosjes. Echter, de diverse initiatieven tot ontwikkeling van gemeenschappelijke vormen van beheer van dergelijke bosjes geven aan dat er zeker mogelijkheden bestaan voor verdere ontwikkeling van community forestry in Nederland.

Een belangrijke overweging bij het stimuleren van deze benadering is het gegeven dat als gevolg van de toename in de vrije tijd, er steeds meer behoefte aan zinvolle 'hobby' activiteiten bestaat. In het verleden is er veelal van uit gegaan, dat deze ontwikkeling voor het bosbeheer tot gevolg had, dat er in toenemende mate aandacht diende te worden besteed aan de recreatieve ontsluiting van bossen. Thans wordt duidelijker, dat behalve deze passieve 'consumptie-gerichte' benadering ten aanzien van de consequenties van toenemende vrije-tijd voor het bosbeheer, er misschien ook een mogelijkheid bestaat voor een meer actieve

'beheers-gerichte' benadering, waarbij gemeenschapszin en vrijwilligerswerk centraal staan (Segeren, 1998). Een bijkomend voordeel van de ontwikkeling van dergelijke gemeenschappelijke vormen van bosbeheer is, dat het bijdraagt aan de vergroting van het maatschappelijke draagvlak voor bosbeheer. Zoals Hoogstra en Verbij (2000) reeds suggereerden, zou de verdere ontwikkeling van verschillende typen community forestry in Nederland daarom kunnen bijdragen aan een bosbeleid en bosbeheer dat optimaal is afgestemd op de bosbeleving en -wensen vanuit de samenleving.

Literatuur

- Anonymous, 1999. Community forestry, a change for the better. Conference Proceedings. Forestry Commission & Countryside Agency, UK.
- Brendler, T. & H. Carey, 1998. Community forestry defined. *Journal of Forestry* 96(3): 21-23.
- Buis, J., 1995. *Historia Forestris – Nederlandse bosgeschiedenis*, deel 1. Landbouwuniversiteit Wageningen.
- Corten, I. & H. Lette, 1997. Het samenwerkingsverband van eigenaren met kleinschalig bosbezit in Stramproy. ETC-Nederland, Leusden.
- Hoogstra, M.A. & E.E.M. Verbij, 2000. Community Forestry – participatie in beheer. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift* 72: 63-67.
- Jeanrenaud, S. (ed), 2001. *Communities and Forest Management in*

Western Europe. A regional profile of the working group on community involvement in forest management. IUCN, Gland, Switzerland.

Konijnendijk, C.C., 1995. Het Mastbos heeft zijn vrienden gevonden – conflict over te voeren beheer lijkt ten einde. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift* 67: 61-67.

Konijnendijk, C.C., 1999. *Urban Forestry in Europe: a comparative study of concepts, policies and planning of forest conservation, management and development in and around major European cities*. University of Joensuu, Faculty of Forestry, Research Notes No. 90.

Konijnendijk, C. & A. Simson, 2000. *Community Forests, Jaguarbos en Faith Wood – nieuwe bosbouw, English style*. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift* 72: 240-246.

Lambregts, L., 2002. *Community Forestry in The Netherlands? An explorative study on the presence and characteristics of community forestry in The Netherlands*. M.Sc. thesis, Forest and Nature Conservation Policy Group, Wageningen University.

Lee, R.G., D.R. Field & W.R. Burch, 1990. Introduction: Forestry, Community, and Sociology of Natural Resources. In: R.G. Lee, D.R. Field & W.R. Burch (eds), *Community and Forestry, continuities in the sociology of natural resources*. Westview Press, Boulder, USA, p.3-14.

Nyssen, B.J.M., 2001. Kleinschalig bosbezit op eigen benen. *Vakblad Natuurbeheer* 2001(8): 147-148.

Segeren, A., 1998. Vrijwillig, maar niet vrijblijvend! Vrijwilligerswerk in het recreatiebeheer van bos- en natuurgebieden. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift* 70: 274-277.

Birgit Elands en Judith Uwimana, Leerstoelgroep Bos- en Natuurbeleid, Wageningen Universiteit

Lokale participatie in het bos- en natuurbeheer in de gemeente Ede

De laatste jaren neemt de belangstelling voor publieke participatie in het Nederlandse bosbeheer toe (Wiersum & Van Vliet, dit

nummer). Tot op heden is veel aandacht gegeven aan de mogelijkheden voor diverse vormen van participatie. Minder

aandacht is besteed aan de vraag welke mensen met name geïnteresseerd zijn in participatie in bosbeheer en van welke visie over de

betekenis van bos zij daarbij uitgaan. Een recente studie in Ede biedt inzicht in deze vraag, welke wordt vergeleken met de participatiegedachten van enkele grote bos- en natuurbeheerders in deze gemeente.

Achtergrond van de studie

Eénderde van het grondgebied van de gemeente Ede bestaat uit bos- en natuurgebied. Recreatie is één van de belangrijkste functies van de Edese bossen. Vele inwoners recreëren dan ook regelmatig in de bossen. Daarnaast vervullen bossen een belangrijke rol in het algemene gevoel van welzijn en de identiteit van de gemeente Ede. De attitudes en meningen van inwoners en landeigenaren ten aanzien van de huidige en toekomstige betekenis van de bossen binnen de gemeente Ede stonden centraal in een recent comparatief Europees onderzoek (Elands & Wiersum, 1999; Elands, 2002). In het onderzoek was de toekomst van de Europese bossen een belangrijk aandachtspunt. In een samenleving die in toenemende mate verstedelijkt, is de recreatieve ruimte en de belevingsruimte die de bossen bieden van groot belang. Voor boseigenaren is het zinvol inzicht te hebben in de wensen en de behoeften van zowel hun bezoekers als van diegenen die 'passief' genieten van de natuur. In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de behoefte van de inwoners van Ede om betrokken te worden bij het beheer van (onder andere) de bossen. Deze inwonerswensen worden vergeleken met de ideeën van enkele grote bos- en natuureigenaren (Uwimana, 2001).

Participatie

In toenemende mate wordt de burger bij besluitvormingsprocessen omtrent de toekomstige in-

richting van zijn woonomgeving betrokken. Dit wordt ook wel participatie genoemd. Caalders (in Lengkeek, 1999: 14-15) onderscheidt drie ideaaltypische benaderingen op basis waarvan participatie plaatsvindt: (1) efficiëntie, teneinde tot een snellere en doelmatigere uitvoering van plannen en vergroting van het draagvlak te komen, (2) innovatie, gericht op een verhoging van de kwaliteit van plannen en besluitvorming, en (3) emancipatie, gericht op het vergroten van de zeggenschap van betrokkenen over hun leefomgeving (zie ook Corten et al., 1997). Participatie kan op verschillende wijzen gestalte krijgen. In figuur 1 staan de verschillende hoofdvormen beschreven. Niet elke participatievorm geeft betrokkenen evenveel zeggen-

schap. De participatie kan variëren van informatieverstrekking, waarin betrokkenheid van burgers vaak symbolisch of wettelijk verplicht is, tot aan zelfbestuur, waarin de zeggenschap volledig bij betrokken burgers ligt. Naarmate het participatieniveau hoger wordt, neemt de invloed, betrokkenheid en de verantwoordelijkheid van de participant toe (Van Blitterswijk, 1999).

Veel bos- en natuureigenaren trachten hun bezoekers of leden op een of andere wijze te betrekken bij de planning, inrichting en beheer van hun terreinen. Ze informeren hen frequent via tijdschriften, brochures, bezoekerscentra, en excursies. Ook vindt er regelmatig consultatie plaats in de vorm van o.a. inspraakavon-

Figuur 1. Niveaus van participatie (Corten et al., 1997: 9)

Niveau	Kenmerken
Informeren	Mensen 'participeren' doordat hen wordt verteld wat er is besloten of wat er reeds is gebeurd. Plannen worden aangekondigd en vragen worden ter verduidelijking beantwoord. Het gaat hierbij om eenzijdige aankondiging zonder aandacht voor de reacties van de aanwezigen.
Consulteren	Mensen participeren doordat ze op een of andere wijze worden geraadpleegd of doordat er naar hun mening wordt gevraagd. Externe planners en besluitvormers definiëren de problemen en de oplossingen en beheersen de informatiestromen. Er is geen deelname in de besluitvorming en de externe partijen zijn niet verplicht de uitkomsten van de consultatie in hun besluitvorming mee te nemen.
Meebeslissen	Mensen participeren in een gezamenlijke analyse, ontwikkeling van plannen en maatregelen en beheer. Deze vorm van participatie, ook wel interactieve planvorming genoemd, wordt gezien als een recht en niet alleen om project doelen te bereiken.
Zelfbestuur	Mensen participeren door het ontwikkelen van initiatieven onafhankelijk van externe partijen teneinde veranderingen door te voeren. De eindverantwoordelijkheid ligt bij de direct betrokkenen.

den, een publiek debat, een onderzoek naar de wensen van een bepaalde doelgroep of bezwaarschriftprocedures. Het daadwerkelijk meebeslissen is minder gangbaar in de Nederlandse planningspraktijken en gebeurt meer op ad hoc basis. Een goed voorbeeld hiervan is het project 'Dorp in 't Groen', waarin inwoners hebben geparticipeerd in de aanplant van karakteristiek groen in Drentse dorpen en erven (Van Blitterswijk, 1999). Het als lokale gemeenschap gezamenlijk in eigendom en beheer hebben van bos (bv. het Lunterse Buurtbos) kan als een vorm van zelfbestuur worden gezien. Dergelijke vormen van 'community forestry' komen weinig voor in Nederland, maar deze vorm van bosbeheer krijgt wel geleidelijk meer aandacht (Lambregts & Wiersum, dit nummer).

Methodiek

In deze studie hebben we gebruik gemaakt van twee onderzoeksmethoden: enquêtes en interviews. De enquêtes zijn gehouden in het kader van het Europese onderzoek en zijn schriftelijk afgenomen onder inwoners en landeigenaren (boeren en boscigenaren/-beheerders) (Elands, 2002). In totaal beantwoordden 407 respondenten de enquête: 255 inwoners en 152 landeigenaren, waarvan 55 boscigenaren. Omdat het in dit artikel gaat om de wensen en behoeften van recreanten die geen bos bezitten, zijn de agrariërs die niet in het bezit zijn van bosgrond – en daarmee ook potentiële bosrecreanten zijn – als inwoners beschouwd. Dat betekent dat van alle respondenten 14% boscigenaar (N=55) is en 86% inwoner (=niet-boscigenaar; N=352) is. In aansluiting op deze enquête zijn vijf interviews gehouden met vertegenwoordigers van de grote terreineigenaren in Ede: Het

Nationale Park de Hoge Veluwe, Natuurmonumenten, Ministerie van Defensie, Stichting het Lunterse Buurtbos en tenslotte de gemeente Ede zelf. De organisaties is o.a. gevraagd hoe zij vorm geven aan participatie bij het terreinbeheer. Tevens is met hen van gedachten gewisseld over enkele enquêteresultaten met betrekking tot participatie en het toekomstige bos- en natuurbeheer (Uwimana, 2001).

Verschillen in lokale participatiewensen gekarakteriseerd

Bosbezoek in relatie tot participatiebehoeften

Recreatie is een belangrijke functie van de Edese bossen. 66% van de ondervraagde inwoners uit Ede bezoekt de bossen minimaal één keer in de maand, waarvan de helft zelfs wekelijks. De overige 34% beperkt zijn bezoeken tot maximaal 4 per jaar; een beperkte groep zegt nooit in de bossen te komen. Er is weinig verschil in bezoekfrequentie tussen boscigenaren en inwoners. Bossen vervullen ook een belangrijke rol in de identiteit van de gemeente Ede en het algemene gevoel van welzijn. Ook inwoners die de bossen niet fysiek bezoeken kunnen gehecht zijn aan de lokale bossen. Voor boscigenaren is het zinvol inzicht te hebben in de wensen en de behoeften van zowel hun bezoekers als diegenen die 'passief' genieten van de natuur.

Kennis hierover kan worden toegepast in de planning, inrichting en het beheer van bossen. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren in samspraak met bezoekers (participatieniveau 'meebeslissen'). Een grote groep respondenten is van mening dat inwoners die geen land bezitten, zouden moeten worden betrokken bij besluit-

vorming over het gebruik van land in het landelijk gebied (56%). De overigen zijn het hier niet mee eens ofwel hebben geen mening. Er is een groot verschil van opvatting tussen de boscigenaren en de inwoners die geen land bezitten: van de laatste groep is maar liefst 90% het eens met de wenselijkheid van zo'n betrokkenheid, terwijl boscigenaren er grotendeels mee oneens zijn (48%). Grote boscigenaren (minimaal 90 ha landbezit) staan beduidend positiever tegenover meebeslissen dan kleine boscigenaren (< 90 ha): 38% resp. 24% is het hiermee eens.

Op basis van de kenmerken 'frequentie van bosbezoek' en 'behoefte aan betrokkenheid bij de besluitvorming over het gebruik van het landelijk gebied' zijn vier participatiegroepen onderscheiden (zie figuur 2):

1. De *betrokken, frequente bezoeker* (43%) wil graag betrokken worden bij besluitvormingsprocessen omtrent de inrichting van het landelijk gebied. Tevens bezoekt hij de Edese bossen frequent: gemiddeld minstens 1 keer per maand.
2. De *betrokken, incidentele recreant* (19%) vindt betrokkenheid ook belangrijk, ondanks het feit dat hij wat minder recreëert in bossen.
3. De *niet-betrokken, frequente bezoeker* (24%) komt gemiddeld genomen wekelijks in de bossen, echter hij vindt het niet belangrijk betrokken te worden bij de toekomstige inrichting van het landelijk gebied.
4. De *niet-betrokken, incidentele bezoeker* (14%) vindt noch betrokkenheid belangrijk, noch recreëert hij veel in de lokale bossen.

We kunnen concluderen dat ruim 40% van de Edese bevolking zo-

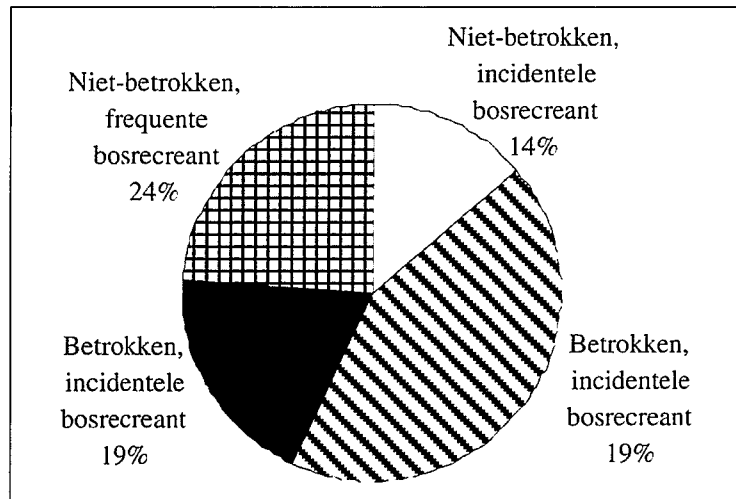
Figuur 2. Participatiegroepen.

wel een enthousiast gebruiker van de Edese bossen is als ook een fervent voorstander van meer participatie. Slechts een klein deel van de lokale bevolking recreëert nauwelijks in de bossen en is niet geïnteresseerd in participatie.

Kenmerken van de participatiegroepen

De participatiegroepen vertonen duidelijke verschillen. Van de betrokken, frequente bezoeker is 7% boer, terwijl van de niet-betrokken, incidentele bezoeker 62% boer is. Het percentage boer neemt toe naarmate men minder betrokkenheid toont dan wel minder vaak in bossen recreëert. Dit min of meer lineaire verband vinden we terug bij bijna alle onderzoeksresultaten.

Diegenen die participatie verkiezen, wonen gemiddeld korter in de gemeente Ede dan diegenen die geen belangstelling hebben voor participatie (28 jaar vs. 38 jaar). Ze zijn echter niet jonger, alle groepen hebben dezelfde gemiddelde leeftijd (50 jaar). Daarnaast is de betrokken, frequente bezoeker veel hoger opgeleid en heeft hij een veel hoger inkomen dan de niet-betrokken, incidentele bosrecreant. Diegenen die vaak in het bos recreëren zijn veel meer gehecht aan de lokale bossen dan diegenen die er minder vaak recreëren. Het is dus niet zo dat inwoners die positief staan ten opzichte van participatie per definitie meer gehecht zijn aan de bossen dan diegenen die hier negatief tegenover staan. De betrokken, frequente bosrecreant staat zeer positief tegenover de lokale bossen, met name het feit dat ze een grote bijdrage leveren aan een goed woonklimaat in Ede wordt

geaccentueerd. Deze groep ziet de stedelijke ontwikkelingen en vervuiling in Ede dan ook als de grootste bedreiging voor de bossen. De niet-betrokken incidentele bezoeker is een stuk minder positief over de bossen en beschouwt de bossen als een bedreiging voor andere, economische activiteiten, zoals boerenbedrijven. Als een belangrijke bosbedreiging wordt slechts bosbeheer genoemd.

Concluderend: de betrokken, frequente bezoekers zijn intellectuele, welgestelde inwoners van Ede met een grote liefde voor de bossen. De niet-betrokken, incidentele bezoekers zijn vaak boeren, die wel degelijk gehecht zijn aan de bossen in Ede, maar ze veelal als een bedreiging voor hun (agrarische) bedrijfsvoering beschouwen.

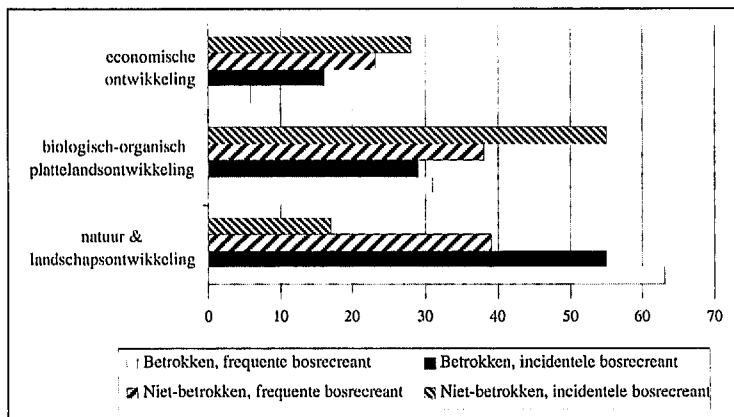
Meningen van participatiegroepen over de toekomst van het landelijke gebied

De verschillende participatiegroepen verschillen niet alleen in sociaal-economisch opzicht, maar ook in hun visie op de gewenste toekomst van het landelijke gebied. In de enquête werden de respondenten gevraagd naar

hun preferenties voor de toekomst van het landelijk gebied in Ede. Uit elf opties konden er drie worden gekozen. Met behulp van een clusteranalyse zijn ze gegroepeerd in drie toekomstscenario's (Elands, 2002; de percentages hebben betrekking op de niet-boseigenaren):

1. *Natuur & landschapsontwikkeling (49%)*. In dit toekomstperspectief staat een toename van het natuur- en bosareaal als ook het landschapsschoon centraal;
2. *Biologisch-organische plattelandsontwikkeling (36%)*. Dit perspectief wordt gekenmerkt door een toename van biologische landbouw, werkgelegenheid en een versterking van traditionele waarden en verbondenheid met dorpsgenoten;
3. *Economische ontwikkeling (15%)*. Meer werkgelegenheid, meer industriële activiteiten als ook een toename van het toerisme zijn de belangrijkste elementen van dit scenario.

Er zijn grote verschillen tussen de participatiegroepen (figuur 3). Naarmate bezoekers frequenter recreëren en meer behoefte aan

Figuur 3. Gewenst toekomst perspectief voor het landelijk gebied in Ede per participatiegroep (% van respondenten).

participatie in besluitvorming hebben, prefereren ze vaker een natuur- en landschapstoekomst (63% voor de betrokken, frequente bosbezoeker). Het tegenovergestelde geldt voor een biologisch-organisch toekomstperspectief en –in mindere mate– voor het economisch toekomstperspectief.

De belangrijkste functies voor het toekomstige bos zijn natuurbehoud, zorgen voor een aantrekkelijk landschap, en bescherming van lucht, water en bodem. De betrokken, frequente bosrecreant kent een hoge prioriteit toe aan deze functies, terwijl de niet-betrokken, incidentele recreant hieraan een gemiddeld belang toekent. Aan recreatie voor de lokale bevolking wordt een gemiddeld belang, terwijl aan economische activiteiten geen belang wordt gehecht. Alleen de niet-betrokken, incidentele recreant kent enige prioriteit aan de laatste functie toe.

Boseigenaren en lokale participatie

De geïnterviewde bos- en natuurbeheerders behoren tot de grote terreineigenaren van de gemeente Ede (Uwimana, 2001). Natuurbescherming en recreatie zijn de belangrijkste beheerdoelstellingen. Een uitzondering hierop is het Ministerie van Defensie, voor

wie militair gebruik het hoofddoel is. Voor Het Nationale Park de Hoge Veluwe en Het Lunterse Buurtbos is bovendien het behoud van cultuur-historie van eminent belang. Alle eigenaren betrekken recreanten op de een of andere wijze bij hun terreinbeheer. De leden van Natuurmonumenten en van Het Lunterse Buurtbos kunnen met hun ideeën de besluitvorming beïnvloeden. Bewonersgroepen en natuurorganisaties kunnen invloed uitoefenen op de plannen van de gemeente Ede. Het Nationale Park de Hoge Veluwe en het Ministerie van Defensie stellen dat, door het feit dat zij hun terreinen beheren conform het nationale overheidsbeleid, niemand additioneel invloed hoeft uit te oefenen, omdat hun ideeën al vertegenwoordigd zijn. De Hoge Veluwe merkt daarbij op dat de Vereniging van Vrienden van de Hoge Veluwe een belangrijke klankbord vormt voor beleid en beheer.

Lokale participatie wordt door alle terreineigenaren belangrijk gevonden: ieder individu uit de gemeenschap telt mee, onafhankelijk van de mening of groep die hij/zij representeert. De eigenaren geven de voorkeur aan het consultatiemodel; zij definiëren de problemen en maken de plannen, waarbij ze de lokale bevol-

king consulteert, alsmede actiegroepen en andere betrokkenen. Dit doen ze door middel van publicaties in lokale dagbladen, lokale TV en brochures. Ook nemen ze zelf initiatief door aan te kloppen met hun plannen bij belangengroeperingen. In bepaalde projecten of situaties gaat men een stap verder en laat men betrokkenen daadwerkelijk meebeslissen en is er sprake van interactieve planvorming.

De vier participatiegroepen zijn gepresenteerd aan de geïnterviewde natuurbeheerders. Gevraagd is of men ze zou willen betrekken in het terreinbeheer en op welke wijze ze hen zouden kunnen benaderen. In het algemeen is men het meest geïnteresseerd in de betrokken, frequente bosgebruiker, die men wenst te betrekken bij het terreinbeheer door schriftelijke consultatie en discussiebijeenkomsten, en indien noodzakelijk, door gezamenlijke besluitvorming. Aan het betrekken van de niet-betrokken, incidentele bezoeker wordt door de meeste eigenaren een lage prioriteit toegekend; de meesten achten informeren via lokale nieuwsbladen voldoende. Het Lunterse Buurtbos voegt daaraan toe dat voor hen de mening van elke lokale inwoner van groot belang is en zij dus proberen elke groep te betrekken. Sommige bos- en natuureigenaren willen juist diegenen die wel enthousiast recreëren, maar geen interesse tonen in besluitvorming omtrent het beheer beter in het vizier krijgen.

Conclusies

De studie laat duidelijk zien dat een groot deel van de Edese be-

volking betrokken zou willen worden bij besluitvorming omtrent het toekomstig gebruik van het landelijk gebied en de bossen. Zij kiezen voor een participatiemodel waarin 'meebeslissen' centraal staat. Alhoewel de grote bos- en terreineigenaren het belang van participatie van (o.a.) lokale mensen inzien, geven zij de voorkeur aan het consultatieniveau. We kunnen een discrepantie tussen beheerders en gebruikers constateren. Als we deze conclusie verbinden aan het onderzoeksresultaat dat grote boseigenaren positiever tegenover participatie staan dan kleinere boseigenaren, wordt de geconstateerde communicatiekloof tussen producenten en consumenten alleen maar groter. Een aandachtspunt voor de toekomst derhalve!

Een andere opmerkelijke bevinding is dat de betrokken, frequente bosrecreant bepaald geen doorsnede vormt van de Edese bevolking. Het is een intellectuele, welgestelde inwoner van Ede die geen land bezit, zeer gehecht is aan de bossen en de voorkeur geeft aan een beheer waarin natuurbehoud en -bescherming en landschapskwaliteit centraal staan. Bovendien prefereert hij/zij een ecologische toekomst voor

het landelijk gebied in Ede, waarin een toename van natuur- en bosgebieden als ook een versterking van het landschappelijk schoon prevaleren. Een keuze voor lokale participatie betekent automatisch een keuze voor een specifieke, ecologisch getinte, invulling van toekomstig Ede en haar bossen. Indien participatie wordt ingegeven vanuit efficiëntie redenen hoeft dit geen probleem te vormen. Bijvoorbeeld voor het oplossen van conflicten in het bosbeheer, zoals in het recente verleden het geval was bij het beheer van het Edese bos (Lub, 2000), is deze vorm van participatie zeer geschikt. Mochten emancipatoire doelstellingen ook essentieel zijn, dan moet gestreefd worden naar een bredere representatie van inwoners in de discussie over de ontwikkeling van het bosbeheer.

Literatuur

- Blitterswijk, H. van (1999). *Mooier groen plant je samen. Evaluatie project Dorp in 't Groen in Drenthe met speciale aandacht voor lokale participatie bij de aanleg en het beheer van groene landschapselementen*. Werkdocument IKC Natuurbeheer nr W-171, IKC Natuurbeheer, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Wageningen.
- Caalders, J. (1999). Interactieve benaderingen: een typering. In: Lengkeek, J. (red.) , *Interactieve Planvorming: voor innovatie, emancipatie en efficiëntie*. Rapport nr. 2, Sociaal-ruimtelijke Analyse & Recreatie en Toerisme, Wageningen Universiteit en Researchcentrum.
- Corten, I., P. Laban & L. van Veldhuizen (1997). *Ervaringen met lokale participatie; een verkennend onderzoek op het werkveld bos en bosbeheer*. Werkdocument IKC Natuurbeheer nr W-142, IKC Natuurbeheer, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Wageningen.
- Elands, B.H.M. (2002). *The rural meaning of forests; perspectives of landowners, inhabitants and policy makers*. Forest and Nature Conservation Policy group, Wageningen University, Forest Nature in Society 2002-03.
- Elands B.H.M. & K.F. Wiersum (1999). Bosbouw en plattelandsontwikkeling in Europa. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift* 71: 204-207
- Lambregts, L. & K.F. Wiersum (2002). Community forestry in Nederland. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift* 74/5: 12-16.
- Lub, J. (2000). Het Edese bos. Over vadertje Cats en frustraties in de A-lokaties. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift*, 72: 6-10.
- Uwimana, J. (2001). *Public involvement in planning and management of forest and nature for recreation and tourism; Ede case study*. MSc-thesis Leisure and Environment, Wageningen University.
- Wiersum, K.F. & C.J.M. van Vliet (2002). Maatschappelijk draagvlak voor het Nederlandse bos. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift* 74/5: 2-6.